

ORDLISTA

PIKTORIALISM,
fotokonstens uppkomst

&

BESTÅENDE SPÅR
Helsinki Darkroom
Festival

28.1.–24.4.2022

Finlands fotografiska museum
Kabelfabriken

På utställningen möter du många termer förknippade med fotografi och mörkrumsarbete. I den här ordlistan kan du ta reda på vad det är fråga om.

Albuminfotografi

Fotografi kopierat på underlag belagt med äggvita och sensiterat med silversalter. Ordet albumin syftar på äggviteämnen. Uppfinningen som togs i bruk 1850 blev den populäraste kopieringsmetoden under 1800-talet. Pappersunderlaget i en albuminkopia är tunt och därför är det så gott som alltid monterat, ofta på en dekorerad kartongskiva av standardstorlek.

Analogt fotografi

Termen analog fotografering infördes först i samband med den digitala fotograferingen och bildbehandlingen, när man behövde ett sätt att hänvisa till de traditionella fotograferingsmetoderna på film. Med termen avser man vanligen fotografering där en film som exponerats med en "analog" kamera, en filmkamera, framkallas med kemiska metoder, men den kan också syfta på alla fotografitekniker som föregick digitiden.

Autochrome

Autochrome-processen var den första färgfotograferingsmetoden som hade kommersiell framgång. Den hade utvecklats av de franska filmskaparna Auguste och Louis Lumière. Metoden patenterades i början av 1900-talet och började massproduceras 1907. Uppfinningen blev populär, trots att fotograferingen var mycket dyr och exponeringstiden tio gånger så lång som vid svartvit fotografering.

I Autochrom-tekniken används en glasskiva behandlad med färgad potatisstärkelse, så att den är känslig för de tre huvudfärgerna (rött, grönt, blått). När man betraktar glasskivan mot ljuset ser ytan ut som en färgad mosaik. De slutliga bilderna är ett slags **diapositiv** (se **diafilm**), som man tittar på mot ljuset eller med projektor. Diaskopet var en apparat enkom avsedd för att titta på autochromer. Utöver att man tittade på dem i konstgjort eller naturligt ljus var det vanligt att bilden projicerades på en duk.

Bromljefotografi

Bromljefotografi är ett ädelförfarande som var populärt i Finland särskilt under 1920-talet. Ett bromljekopia tillverkas genom att man först kopierar en bild normalt på silverbromidpapper. Därefter bleks pappret och på ytan av den fuktiga kopian breder man ut en oljebaserad färg med en vals eller en pensel. Fotografier överförs ofta vidare från det ursprungliga pappret till ett vattenfärgs- eller stentryckspapper, och då är det fråga om bromljeöverföringstryck. Resultatet är ett målerisk fotografi med mjuka drag, som kopieraren kan bearbeta kreativt med en pensel.

Cyanotyp

En cyanotyp eller blåkopia är ett fotografi som har kopierats på papper som sensiterats med järnsalter. Papper som sensiterats på det här sättet är känsligt för UV-ljus, alltså dagsljus, och man behöver inte mörkrum för att kopiera det. Cyanotyper framställdes redan under den senare hälften av 1800-talet, men samma teknik används av vissa konstnärer och aktiva amatörer idag.

Den kromosedasiska Sabatier-metoden

Kopieringsmetod som utnyttjar Sabatier-effekten. En delvis framkallad kopia exponeras för ljus och för en kemisk förening där bilden framkallas och fixeras samtidigt. Metoden förändrar strukturen hos silverpartiklar i ett vanligt svartvitt fotopapper så att kopiorna får både kraftiga färger och mörka spegelaktiga partier. Sabatier-effekten går också under namnet pseudosolarisation, se **solarisation**.

Diafilm

En diapositivfilm är en filmtyp som i stället för ett negativ framställer en positiv bild på en genomskinlig, klar film. Den framkallade diafilmens rutor ramas in i diaramar för att projiceras med en diaprojektor på en vit duk som dior (diapositiv, diabild, ljusbild). Diorna var

mycket populära från 1960-talet fram till digitiden.

En diafilm tillverkas av en 35 mm kinofilmstorlek i rullfilmer av olika storlek och upp till 8 x 10 tums bladfilmsstorlek, även om urvalet har minskat i och med digifotografin. Diafilmen slog igenom särskilt i färgbildsanvändningen, även om också svartvita diapositivfilmer har tillverkats. I motsats till svartvita negativ eller färgnegativ är färgdiabilden ett original. I praktiken finns det bara så många kopior av en färgdia av hög kvalitet som det finns rutor som man lyckats exponera under själva fotograferingen.

Exponeringstid

Den tid en ljuskänslig bildcell, film eller fotopapper är utsatt för ljus. Exponeringstiden påverkar mörkheten i den bild som uppkommer. Exponeringstid har att göra både med fotografering och kopiering av ett fotografi. En längre exponeringstid vid fotografering gör bilden ljusare: om exponeringstiden är lång och bilden överexponeras kan objekten i bilden ”brännas ut”, och då synas som vita fläckar. I mörkrummet inverkar exponeringstiden i förstoringsapparaten tvärtom: om man exponerar bilden för länge blir den svart.

Film

En film är en ljuskänslig membran, som används både i stillbilds- och filmfotografi. På andra sidan av en svartvit film finns en ljuskänslig emulsion som består av silversalter och bindemedel. Storleken och andra egenskaper hos silversaltkristallerna påverkar filmens känslighet, kontrastriktedom och skärpa. I en färgfilm finns det minst tre ljuskänsliga lager. Av dessa är vart och ett känsligt för ljus av en viss färg, blått, grönt eller rött. Tillsammans bildar de här tre lagren alla de färger som ögat kan uppfatta. En film kan vara antingen negativ eller positiv, liksom en diafilm. Filmer tillverkas av olika storlek och av olika material.

Fotopapper/kopieringspapper

Fotografierna kopieras på ljuskänsligt papper. På grund av sin känslighet måste pappret ända till användningsögonblicket förvaras i ett tätt slutet paket, skyddat för ljus, så att det inte mörknar. I fotografins barndom sensiterade man själv pappren just innan kopieringen, och de kemikalier som behövdes köpte man på apoteket. De tidigaste fotopappren var utkopieringspapper. I början av 1900-talet kom kopieringspapper som skulle framkallas i konstljus (gasljus) ut på marknaden. Senare ersattes dessa av silverbromid- och silvergelatinpapper. På 1960-talet blev plastbelagda papper populära, men fortfarande får man det hållbaraste resultatet med fiberpapper. För färgkopiering behövs det färgkänsligt papper. Också i svartvita kopior påverkar ton- och ytskillnader i pappret resultatet.

Framkallare

En kemikalie som används inom fotografin och som omvandlar en dold, eller latent, bild som genom exponering uppkommit på en film, ett fotopapper eller någon annan ljuskänslig yta till en synlig bild. Exponerade ljuskänsliga silversaltkristaller omvandlas i framkallningsvätskan till metalliskt silver, som inte längre är ljuskänsligt. Det finns emellertid egna framkallare för olika slags filmer och kopieringspapper. Framkallare av olika typ framhäver olika egenskaper hos kopian, såsom konturskärpa eller finkornighet.

Gummikopia / Gummidikromatmetoden

Gummikopia är ett ädelförfarande som baserar sig på användningen av kromsalter. En blandning av gummi arabicum, pigment och dikromat bredds ut över ett kopieringspapper. Pappret torkas och exponeras för UV-ljus som en kontaktkopia så att gummit härdas. Därefter sköljs bilden och den oexponerade blandningen spolats bort. Kopian kräver ofta flera på varandra följande exponeringar, mellan vilka den måste sensiteras på nytt. Slutligen sköljs den igen, tvättas och torkas. Metoden, som består av många steg, kräver noggrannhet och skicklighet. Gummikopia var mycket populärt bland piktorialisterna, i Finland i synnerhet i början av 1900-talet.

Kemigram

Ett kemigram är en bild som har framställts på ljuskänsligt material med hjälp av olika slags kemiska föreningar. Vanligen används kopieringspapper, framkallningsvätska och fixermedel, men man kan göra experiment med de mest olika slags ämnen och material.

Kolpigmentfotografi

Ett kolpigmentfotografi är en ädelkopia där bilden formas av kolpigment. Ett kolpigmentfotografi framställs så att bilden exponeras genom ett negativ på papper, och ljuset härdar en pigment-gelatinemulsion som innehåller kromsalter. De oexponerade partierna sköljs bort i sluttvätten, och det kolsvarta pigmentet i de härdade partierna formar bilden. Kolmetoden kräver skicklighet av kopieraren, och den föll ur allmänt bruk på 1920-talet. Efter det har metoden emellertid tidvis intresserat fotokonstnärer.

Kollodiumfotografi

Silverbild som har kopierats på papper med kollodiumemulsion. Kollodiummetoden var en av de populäraste kopieringsmetoderna i slutet av 1800-talet. Kollodiumpappren är utkopieringspapper, de exponeras i dagsljus i kontakt med ett negativ, och ingen framkallare behövs. Slutligen sköljs det oexponerade silvret bort från pappret med fixerlösning.

Kontaktkopia

Kopia av samma storlek som negativet, som har exponerats genom negativet direkt på papper. Negativet och fotopappret är alltså i kontakt via ytorna under kopieringen. På 1800-talet och i början av 1900-talet gjordes kopiorna i allmänhet bara som kontaktkopior med hjälp av en **dagsljusram**. Med en smårutig kinofilm blir kontaktkopiorna alltför små för de flesta ändamål, så man gör vanligen större kopior i en förstoringsapparat. Man kan naturligtvis göra kontaktkopior också av kinofilm exempelvis för att preliminärt kunna välja ut de bilder man vill förstora.

Kopiering

Framställning av ett fotografi på fotopapper. Kopieringen består av exponering av pappret, framkallning, stopp och fixering samt slutligen tvättning. Man kan också tona en kopia. Slutligen torkar man kopian med en tork eller lämnar den på en luftig plats för att torka.

Kromogen färgkopia

De vanligaste kopierade färgfotografierna är kromogena färgkopior. Den kromogena färgmetoden hör till de så kallade subtraktiva färgmetoderna. Underlaget för en färgkopia är ett papper på vars yta det finns tre lager silversalt känsliga för olika våglängder av ljuset. Varje lager är känsligt för bara en av de tre huvudfärgerna: blått, grönt eller rött. Färgerna framträder med hjälp av en framkallningsprocess. Allt silver avlägsnas slutligen från kopian. Kromogent färgpapper används vanligen för kopiering av färgnegativ.

Laboratorium

Ett rum som har utrustats för framkallning av filmer och fotografier kallas ofta fotografiskt laboratorium.

Latent bild

En bild som inte är synlig. När man tar fotografier passerar ljuset genom kamerans objektiv och träffar filmen. Silversalterna på filmens yta reagerar kemiskt av ljusets inverkan. En latent, "osynlig" bild formas på filmens yta. På samma sätt exponeras bilden i mörkrummet genom ett negativ på ljuskänsligt fotopapper när man framställer fotografikopior. På pappret uppkommer bilden först latent, dold. Genom att framkalla filmen eller kopian får man den latent bilden att framträda.

Lumen-kopia

En Lumen-kopia görs utan kamera, genom att man utnyttjar egenskaperna hos ett kopiepapper på ett sätt som pappret inte ursprungligen var avsett för. Bilden exponeras för solljus eller för annat starkt UV-ljus. Exponeringstiden varierar mellan en halv timme och flera timmar. Det exponerade pappret sköljs med vatten, fixeras och tvätas. Framkallningsvätska används inte och mörkrum behövs inte. På Lumen-kopian uppkommer färger när silverföreningarna i pappret reagerar med ljus. Pappret kan också behandlas med olika slags kemikalier före eller under exponeringen. Slutresultatet påverkas också av fukt, temperatur och UV-strålning, vilket gör att det är omöjligt att fullständigt behärska och förutse. Varje Lumen-kopia är unik. Lumen-kopior kombineras ofta med fotogramteknik.

Mörkrum

Ett mörkrum, eller fotografiskt laboratorium, är ett mörklagt rum där man kan behandla filmer eller fotopapper så att de inte exponeras oavsiktligt. Mörkret är väsentligt för framkallningen av en film och kopieringen av fotografier. Mörkrummet kan vara ett rum som har byggts enkom för fotografiska ändamål eller ett tillfälligt mörkrum som man har byggt hemma exempelvis i en ria, en bastu, ett kök eller ett badrum. Mörkrum byggdes redan i slutet av 1800-talet.

Negativ

När man fotograferar med en filmkamera lagras bilden på ett genomskinligt underlag som negativ, som kopieras till ett fotografi i mörkrummet. Tonskalan i en negativbild är omvänd i förhållande till föremålets tonskala: en ljus himmel avbildas exempelvis som mörk i negativet och tvärtom. I ett färgnegativ är en grön gräsmatta röd, men när man gör en kopia av bilden på färgfotopapper vänds färgerna om igen så att de motsvarar föremålets färger. Från ett negativ kan man kopiera bilder obegränsat. Flera av de första fotografierna (se t.ex. daguerrotyp, ferrotyp) baserade sig inte på

en genomsynlig negativ, så man kunde inte kopiera dem. Materialet i de tidigaste kopierbara negativerna var ett tunt papper som sensiterats för ljus. Senare använde man glasnegativ och slutligen olika slags plastmaterial. I en digikamera behöver man inte negativ, utan bilden lagras som positiv på ett minneskort.

Platinotyp

Ett ädelförfarande där bildämnet består av platina eller det förmånligare palladium. Ett papper som har sensiterats med salter av järn och platina eller palladium exponeras i kontakt med ett negativ i dagsljus. Man behöver inte nödvändigtvis framkallare, men ofta används den för att ge en starkare bild. Oexponerade järnsalter avlägsnas med fixerlösning (saltsyra). Metoden var med sina mjuka drag populär bland piktorialisterna.

Positiv

Motsatsen till negativ: en bild vars tonskala motsvarar motivets tonskala. Ett vanligt fotografi är ett positiv som har gjorts genom kopiering av ett negativ. Diabilder är också positiv.

Sabatiereffekt

Sabatiereffekt, eller pseudosolarisation, se **solarisation**.

Saltpappersmetod

En av de tidigaste fotografiska metoderna från 1830-talet. Ett fiberpapper sensiterat med saltlösning och silvernitrat kan användas antingen som negativ eller som kopiepapper. Kopien exponeras i dagsljus i kontakt med ett negativ som en kontaktkopia. Saltpappret är ett utkopieringspapper, man behöver alltså inte framkallare i kopieringen, men allt oexponerat silver avlägsnas från pappret med fixerlösning och slutligen sköljs bilden. Saltpappersnegativet däremot måste framkallas.

I mitten av 1800-talet var saltpappersmetodens absoluta fördel framför tidigare metoder möjligheten att mångfaldiga bilden: av ett negativ kunde man kopiera flera positivbilder.

Gelatinsilverfotografi

De vanligaste svartvita bilderna är i allmänhet Gelatinsilverfotografi. Kopier exponeras på fotopapper, vars ljuskänsliga emulsion består av silversalt blandat med gelatin. De exponerade silversaltorna framkallas under framkallnings-fixerprocessen till metalliskt silver och de oexponerade silversalterna avlägsnas från kopian med fixermedlet. Silvergelatinemulsioner har använts både i utkopierande papper och i kopiepapper som ska framkallas. Numera använder man allmänt plastpapper vid sidan av det traditionella fiber- eller barytpappret.

Solarisation

Ett grafiskt stilmedel, där valörerna i bilden har blivit omvända. Den egentliga solarisationen sker när en film har överexponerats upp till tusenfalt och de mörka partierna i bilden börjar ljusna som en följd av det. Oftast avser man emellertid med 'solarisation' en Sabatierreflekt eller pseudosolarisation, där kopian eller negativet får lite extra ljus i framkallningsbadet. Så kan det också gå om man av misstag tänder en vit allmänbelysning i mörkrummet mitt under framkallningen. Man kan föra effekten till sin spets med resultatet att man bara ser föremålens konturer på bilden. Till det här behövs grafisk film eller film med hög kontrast och flera mellansteg där bildtonerna reduceras och skärps.

Toning

Sköljning av en kopia med ett medel som ändrar dess färgton. Många toningsmedel (t.ex. svavel-, selen-, och guldbaserade lösningar) förbättrar hållbarheten hos en kopia, men de används också

som stilmedel. Toningen görs oftast i slutfasen av en kopieringsprocess. Det är möjligt att samtidigt använda flera toningsmedel i samma bild.

Utkopia

Med en utkopia avses en kontaktkopia som har framställts utan förstöringsapparat och exponerats för dagsljus. I utkopieringspappret är framkallningsmedlet redan med i emulsionen på pappersytan, och bilden framträder under exponeringen. Slutligen fixeras bilden och de oexponerade silversalterna sköljs bort med fixerlösningen.

Ädelförfaranden

Ädelförfaranden kallas de fotografiskopieringsmetoder som utvecklades i fotografins barndom men senare blev allt sällsyntare och som använde andra ämnen än silver i framställningen av bilden. Med ädelförfaranden görs exempelvis **bromolje-, gummidikromat- och kolkopior**. Trots namnet (ädeltryck) är metoderna inte tryck- utan kopieringstekniker, och kräver inte nödvändigtvis användning av ädla metaller. Ädelförfarandena kallas också pigmentmetoder eller icke-silvermetoder, till skillnad från kopieringsmetoder som baserar sig på känsligheten hos silversalter. Utvecklingen av ädelförfarandena inspirerades av behovet att hitta hållbarare sätt att göra fotografier än silvermetoderna, men också av estetiska skäl. Metoderna var ofta arbetsdryga och utmanande, men passade utmärkt för piktorialisternas konstnärliga syften i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet.

Produktion: Finlands fotografiska museum